

de inzet waren van de heersende geloofsstrijd zoals de eucharistie dat wel was: ze waren voor toenmalige katholieken 'identiteitsdragers' maar in de 'controverse theologie' toch bijkomstig. Mirjam de Baar analyseert de omgang met 'materieel christendom' in de spirituele zoektocht van de zeventiende-eeuwse Vlaamse mystica Antoinette Bourignon naar een zuiver vergeestelijkt, algemeen en confessieoverstijgend christendom. In dat proces van verinnerlijking verloren relieken, heiligenbeelden, de rozenkrans en devotieprentjes, die zij eerst volledig omarmde, voor haar hun betekenis. Ten slotte beschrijft Evelyne Verheggen het gebruik en de verspreiding van de devotieprenten van de Fries Boëtius a Bolswert (circa 1580-1633). Na een inleiding over de ontwikkeling van de functie van deze prenten bij het bidden en mediteren traceert zij de verspreiding van de *Pia Desideria* uit 1634, met prenten van Boëtius en teksten van Herman Hugo. Zij pleit voor een herwaardering van de kunstenaar als *auctor intellectualis* van deze emblematische prenten.

Arnoud-Jan Bijsterveld

J. Stinner, K.-H. Tekath, ed., *Het hertogdom Gelre. Geschiedenis van kunst en cultuur tussen Maas, Rijn en IJssel* (Utrecht: Matrijs, 2003, 616 blz., €49,95, ISBN 90 5345 195 1).

Tal van provincies hebben in de afgelopen decennia een provinciale geschiedenis in boekvorm gekregen, zoals Drenthe (1985), Noord-Brabant (1996/1997), Utrecht (1997), Friesland (1998), Limburg (2001) en recentelijk in liefst drie delen Noord- en Zuid-Holland (2002/2003). De historiografie van Gelderland steekt hier wel heel schraal tegen af, want deze provincie moet het nog altijd doen met de *Geschiedenis van Gelderland* van W. J. Alberts (1966, heruitgave uit 1978) en de *Geschiedenis van Gelderland 1492-1795* onder eindredactie van P. J. Meij (1975). Deze beide overzichtswerken hebben echter hun beperkingen, aangezien zij met name sociaal-economische aspecten onderbelichten of geheel buiten beschouwing laten. De periode na 1795 is zelfs nog steeds niet in een algemeen overzicht beschreven. Het onderhavige *Het hertogdom Gelre. Geschiedenis van kunst en cultuur tussen Maas, Rijn en IJssel* komt niet voort uit het provinciaal historische bedrijf, maar opmerkelijk genoeg uit het aangrenzende, voormalig Gelderse gebied in Duitsland. Het bestuur van de 'Historische Verein für Geldern und Umgegend' in Geldern besloot namelijk om het honderdvijftigjarige bestaan in 2001 te vieren met een omvangrijk handboek en een tentoonstelling inclusief uitvoerige catalogus. Dit leidde tot de tentoonstelling 'De gouden eeuw van Gelre', die in 2001 te zien was in Kevelaar, Nijmegen, Roermond en Zutphen, en twee boeken: een handboek *Gelre — Geldern — Gelderland. Geschiedenis en cultuur van het hertogdom Gelre* en een catalogus *Kunst en cultuur in het oude hertogdom*, waarin alle voorwerpen van de tentoonstelling worden beschreven.

Op initiatief van uitgeverij Matrijs uit Utrecht, die deze beide boeken in Nederland verspreidde, werd besloten om het handboek te herzien en te perfectioneren. Alle auteurs kregen de mogelijkheid hun bijdrage te verbeteren, waarbij zij suggesties kregen van een nieuwe redactie. De artikelen werden niet alleen in een nieuwe volgorde gezet, zij werden ook geïndexeerd en (deels) van nieuwe foto's en kaarten voorzien. Het resultaat van al deze inspanningen is een zwaar boek van ruim zeshonderd bladzijden, met noten en literatuur, een beredeneerde bibliografie, een register op personen en geografische begrippen, een illustratieverantwoording en beknopte biografieën van de auteurs.

Het werk is verdeeld in zes delen: 1) De geschiedenis van het hertogdom Gelre tot het eind van de zestiende eeuw (met 5 artikelen); 2) De historische ontwikkeling in de kwartieren van

het hertogdom Gelre na 1543 (3 artikelen); 3) Het hertogdom Gelre in het spanningsveld van alliantie en concurrentie in het gebied van Maas, Rijn en IJssel (8 artikelen); 4) Gezagsverhoudingen, bestuur, economie en sociale verhoudingen (17 artikelen); 5) Kunst en cultuur (8 artikelen) en 6) Identiteit en historisch bewustzijn (5 artikelen). De meeste artikelen handelen over ontwikkelingen en aspecten die zich voordeden in de vijftiende en zestiende eeuw; de geschiedenis van Gelderland na 1543 wordt wel heel globaal beschreven met als meest recente gebeurtenis de overstromingen van de grote rivieren in 1995.

Het gaat uiteraard te ver om alle artikelen hier afzonderlijk te bespreken, enige algemene en specifieke opmerkingen mogen volstaan. Allereerst moet gezegd worden dat de bijdragen met betrekking tot het achterliggende bronnenonderzoek sterk uiteenlopen. Sommige auteurs hebben daadwerkelijk archivalia gebruikt, terwijl anderen zich beperken tot het samenvatten van bestaande literatuur. Dat levert een beduidend verschil in kwaliteit op, zoals hieronder nog nader uiteengezet zal worden. Verder valt op dat de artikelen in de eerste drie delen vaak slecht op elkaar aansluiten. W. Janssen opent het eerste artikel van de bundel met Gerard van Gelre uit 1096, maar R. G. Jahn en J. M. van Winter beginnen in het genealogisch overzicht al met Gerard I rond 1000 en P. Schiffer start het verslag van de territoriale ontwikkelingen in het midden van de elfde eeuw. M. Böck en D. Geuenich leveren een overzicht over de verhouding tussen Gelderland en het Duitse rijk tijdens de Middeleeuwen. Zij stoppen echter reeds in 1371, waarna L. van Hout in het volgende artikel laconiek met het geschil rond de erfopvolging in 1423 begint waarbij keizer Sigismond volop betrokken was. Ook keizer Frederik III (1440-1493) heeft zich met Gelderland beziggehouden, maar dit komt slechts heel zijdelings ter sprake in andere bijdragen. In het algemeen worden de politieke ontwikkelingen in de vijftiende eeuw tot aan 1543 in meerdere artikelen beschreven, wat veel overlapping geeft maar weinig verheldering. Zo wordt op bladzijde 30 gezegd dat de beslissing van de Gelderse Staten in 1471 om Adolf trouw te blijven de inleiding was van 'de laatste fase van de geschiedenis van het zelfstandige Gelderse vorstendom.' Deze opmerking gaat voorbij aan de lange periode van zelfstandigheid onder Karel van Egmond (1492-1538), die nog langer had kunnen zijn, indien deze wettige nakomelingen had gekregen. Op bladzijde 144 wordt zomaar het beleg van Karel de Stoute voor Neuss genoemd, zonder dat er hier of elders enige toelichting op de datering en de betekenis van dit krijgsfeit voor Gelderland of voor de relatie met het Duitse rijk wordt gegeven. En dan laat ik kleine missers als de verschillende sterfdagen van Karel van Egmond buiten beschouwing. (42 en 139)

Het artikel van P. Ehm over de relatie tussen Gelre en Bourgondië onder Philips de Goede en Karel de Stoute stelt helemaal teleur. De auteur meldt dat Adolf in 1463 de zwager van Karel de Stoute werd en dat hij 'waarschijnlijk naar aanleiding van zijn huwelijk' in de orde van het Gulden Vlies werd opgenomen (140); in werkelijkheid was Adolf al op het kapittel van 1461 tot de orde toegelaten. Zij meent dat Karel pas midden 1469 weer zijn rol als scheidsrechter in het conflict tussen Arnold en Adolf opnam. Op het kapittel van 1468 had Karel echter al Adolf van Egmond opgeroepen de strijd te staken tegen Jan van Kleef, die zich aan het hoofd van de aanhangers van Arnold had gesteld. Verder heeft Ehm weinig oog voor de potentiële dreiging die er voor Karel de Stoute uitging van een verbintenis tussen Frankrijk en Gelre. Zij moffelt de instructie van Lodewijk XI van Frankrijk uit medio februari 1471 weg in noot 21, terwijl deze juist zeer onthullend is. De koning gaf immers in deze instructie zijn gezanten opdracht Adolf geluk te wensen met zijn ontsnapping uit het Bourgondische hof, hem over te halen tot een bondgenootschap tegen Karel de Stoute en om toe te treden tot de ridderorde van Lodewijk. Dit duidt toch op een nauwe relatie tussen Frankrijk en Gelre; vandaar dat Karel nooit kon toestaan dat Adolf zou worden hersteld als hertog van Gelre en hem steeds gevangen hield.

Voor Karel van Egmond was de verbintenis met Frankrijk naderhand essentieel om zich te handhaven tegenover de Habsburgers.

Het is jammer dat in deze Duits-Nederlandse bundeling relevante Duitse publicaties niet in het onderzoek zijn opgenomen. Van Hout zegt bijvoorbeeld dat er enige onzekerheid bestaat of er in 1429 werkelijk een vredesverdrag tussen Arnold en Adolf van Berg werd gesloten. (noot 20) H. Keussen meldt in zijn *Urkundenbuch der Stadt Krefeld und der alten Grafschaft Mörs*, I (Krefeld, 1938) echter onder nummer 1688 dat Frederik van Mörs tussen deze beide hertogen bemiddelde en dat op 13 juli 1429 een bestand tot stand kwam, dat tot 1433 geldig zou zijn. Kennelijk waren de Duitse medewerkers ook niet bekend met dit belangrijke oorkondenboek, want het wordt nergens genoemd.

De bovenstaande bezwaren hebben in hoofdzaak betrekking op de eerste drie delen van de bundel. Hier staan waardevolle bijdragen in deel vier tegenover. R. C. M. Wientjes en A. H. Groustra-Werdekker leveren interessante gegevens over het hof en de naaste medewerkers van de hertogen. S. Frankewitz biedt een overzicht van de Gelderse landsheerlijke burchten, W. Thoma over de muntslag (compleet met afbeeldingen van alle munten), U. Spengler-Reffgen over de kapitels in Gelre en B. M. J. Speet over de joden in het hertogdom, om wat te noemen. K. Flink en B. Thissen geven belangwekkende informatie over de stedelijke ontwikkeling in Gelderland. Deze artikelen bieden bouwstenen voor de nog altijd ontbrekende sociaal-economische geschiedenis van het gewest. Zij zijn ook vaak gebaseerd op archivalia, die tot dusverre niet of nauwelijks door historici werden gebruikt. Ook de afdelingen vijf en zes bevatten diverse artikelen met nieuwe gegevens en gezichtspunten over uiteenlopende onderwerpen als onderwijs, letterkundig leven, taal, muziek, cartografie en het Gelderlandgevoel vroeger en nu.

Al met al vertoont deze bundel ondanks alle fraaie illustraties belangrijke manco's. Het voorwoord spreekt de hoop uit dat het boek 'zeer wel ... dé smaakmaker kan worden voor een geheel nieuw opgezette, volwaardige geschiedenis van Gelre', maar dat lijkt mij te optimistisch. De belangstellende leek zal moeite hebben het historisch exposé te volgen, omdat de artikelen slecht op elkaar aansluiten en soms te specialistisch zijn. De professionele historicus kan voor de politieke ontwikkelingen eerder en beter Nijhoffs, *Gedenkwaardigheden*, Alberts, *Geschiedenis van Gelderland* en Meijs, *Geschiedenis van Gelderland* blijven raadplegen dan deze bundel. Het is wel voorstelbaar dat toekomstige geschiedschrijvers de artikelen uit de laatste drie delen zullen gebruiken, zeker in combinatie met nieuwe studies over Gelderland. Zo wordt er aan de Universiteit Leiden onderzoek gedaan naar de tolleren en de identiteit van het hertogdom, terwijl het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis een databank opbouwt over de landdagen en andere landelijke vergaderingen in Gelderland tussen 1423 en 1584. Wellicht kan Gelderland dan toch nog deze eeuw die lang verwachte nieuwe provinciale geschiedenis krijgen.

Michel van Gent

M. Boone, K. Davids, P. Janssens, ed., *Urban public debts. Urban governments and the market for annuities in Western Europe (14th-18th centuries)* (Studies in European urban history (1100-1800) III; Turnhout: Brepols, 2003, 221 blz., €57,-, ISBN 2 503 51383 2).

Dankzij het baanbrekende werk van Tracy en Charles Tilly maakt de studie van overheidskrediet bepaald een bloeitijd door. Het door hen aangetoonde verband tussen de organisatie van het krediet en staatsvormingsprocessen blijft inspireren tot nieuw onderzoek en deze bundel, met